

ЖОРЖ ДЮБІ: СЕРЕДНЬОВІЧНЕ СУСПІЛЬСТВО І КУЛЬТУРА КРИЗЬ ПРИЗМУ МЕНТАЛЬНОСТІ

У статті автор аналізує основні погляди Жоржа Дюбі на проблему ментальності. Для історика ментальність є певною системою образів, суджень, уявлень.

Ключові слова: Жорж Дюбі, феодальна ментальність, ментальність як система, уявне, феодальна революція.

В статтє автор анализирует взгляды Жоржа Дюби на проблему ментальности. Для историка ментальность является определенной системой образов, суждений, представлений.

Ключевые слова: Жорж Дюби, феодальная ментальность, ментальность как система, воображаемое, феодальная революция.

In the article the author analyzes the views of Georges Duby to the problem of mentality. For the historian, the mentality is a certain system of images, opinions, views.

Key words: Georges Duby, the feudal mentality, the mentality as a system, the imaginary, the feudal revolution.

Жорж Дюбі (1919-1996) – один із провідних представників т. зв. «нової історичної науки», яка зародилась в рамках школи «Анналів». При цьому одразу потрібно зауважити, що сам історик намагається дистанціюватись від школи «Анналів», підкреслюючи при цьому, що його вчителями були Марк Блок і Люсьєн Февр. За його визнанням, тим ким він є, його зробили «Королі-чудотворці», «Феодальне суспільство» і «Релігія Рабле» [7]. Крім того, відмічаючи основні етапи свого життя, Дюбі виділяє особливий «броделевський» етап.

Жорж Дюбі починав свою кар'єру як історик-аграрник, став відомий завдяки концепції «феодальної революції», проте протягом всього життя розширював поле своєї діяльності. Ще наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. він звернувся до теорії ментальності, бо саме в ментальностях шукав те, що дозволило б йому, про що б він не писав, розглядати той чи інший феномен як ціле. В одному з інтерв'ю Ж. Дюбі зазначав: «У своїх дослідженнях я виходжу з принципу, згідно з яким соціальна формація має розглядатись у своїй цілісності, у взаємодії своїх частин, у не розривному взаємозв'язку між матеріальним і нематеріальним. Суспільство функціонує через взаємодію помислів і життєвої практики, мрій та повсякденних аспектів реальності» [11, с. 6]. Звернення до проблем історії ментальності він пояснював необхідністю їх вивчення тотальним підходом до історії та пошуками всебічного історичного синтезу. Взаємодія історії матеріальної цивілізації та соціальної структури, з одного боку, з історією колективних уявлень і культури, з іншого, – в цьому він бачить головну мету і завдання історичної науки [2, с. 137].

У центрі уваги Ж. Дюбі перебувають характерна для людей того чи іншого часу «система образів, суджень і уявлень», «матриць поведінки та психологічних підходів, що різнилися в різних «соціальних середовищах» й змінювались в різному ритмі на «різних рівнях культури». Поведінкові стереотипи, характерні для тієї чи іншої епохи, розглядаються Дюбі як такі, що формуються в результаті переломлення конкретних дій людського існування крізь призму всіх подібних моделей світобачення. Тобто для французького дослідника ментальність виступає як певна система, «яка є, таким чином. об'єктом історії». Свій прихід до ментальності дослідник, за його ж словами, здійснив під впливом психоаналізу [8, с. 52-53]. Як бачимо, шлях Дюбі до ментальності такий же, як у Февра: через захоплення французькою школою психології [12].

Певну послідовність у вивченні ментальності запропонував ще Л. Февр¹. Проте його ідея, що спиралася на психологічні дослідження і ставила результат дослідження у залежність від суб'єктивних особливостей вченого, на практиці так і не була реалізована.

Термін «ментальності», яким Дюбі в ранніх роботах позначав «розмитий» комплекс цих моделей – «невимовлених, неусвідомлених і які огортають ясну думку» – і який здавався йому цілком прийнятним завдяки «акценту на безпосередній зв'язок духовного начала в людині з його «тілом» і матеріальним субстратом взагалі, згодом визнається

¹ Люсьєн Февр (1878-1956) – відомий французький історик, дослідник історії Франції XVI століття.

ним неприйнятним, замінюється термінами «уявлення» чи «уявне». У цьому, зокрема, простежується еволюція деяких принципів положень Дюбі, який все частіше підкреслює, що в «людських суспільствах взагалі й традиційних суспільствах особливо» сфера ідеального відігравала самостійну роль і тому заслуговує значно більшої уваги, ніж він (Дюбі) їй приділяв раніше. Проте абсолютизацію цієї сфери історик вважав неприпустимою. Будь-яку однобічність у вивченні минулого протиставляє аналіз взаємодії чи, принаймні, кореляцію всіх суспільних феноменів, сукупність яких в даний момент складає єдине ціле [1, с. 372].

Ж. Дюбі виходив з припущення, що існує схожість у ментальних структурах тих країн, які можна віднести до однієї суспільної формації. Відповідно, формування ментальності пов'язано з соціально-економічним становищем, що, у свою чергу, логічно приводить до констатації відмінностей у ментальності різних суспільних груп.

Якщо М. Блок² обережно заявляв про деякі спільні зміни ментальності протягом цілих історичних періодів, то Ж. Дюбі зміг довести цю мінливість на конкретних часових проміжках, визначити найбільш схильні до змін елементи ментальних структур, з'ясувати причини цих змін. Емпіричне виявлення змін у ментальності середньовічного суспільства не дозволяє погодитись з твердженням Ю. І. Семенова про те, що для представників «Анналів» притаманне утвердження історії без змін, тобто «історії без історії» [10, с. 399].

Застосувавши концепцію Ф. Броделя³ про три рівні тривалості, Ж. Дюбі вказує на зміни у ментальності, пов'язані з їх тривалістю. Перший рівень змін швидкий і поверховий. На цьому рівні «формуються відносини між індивідом і групою», що визначають взаємодію між ними. Другий рівень – зміни середньої тривалості, які торкаються не лише окремих індивідів, а й соціальних груп в цілому. «Як правило, мова йде про плавні, без різких ривків, трансформації, що співвідносяться з рухом суспільства в цілому, з політичними, соціальними і економічними змінами». Третій рівень – ментальні структури, що чинять опір змінам. Вони утворюють глибокий пласт уявлень і моделей поведінки, що не змінюються зі зміною поколінь. «Сукупність цих структур надає кожній тривалій фазі історії її специфічний колорит». Проте і вони не зовсім нерухомі: історик припускає, що їх зміни відбуваються у результаті доволі швидких, хоча й непомітних мутацій. І нарешті, Ж. Дюбі згадує четвертий, найглибший ментальний рівень, пов'язаний з біологічними властивостями людини. Він нерухомий чи майже нерухомий, змінюється разом з еволюцією самих біологічних властивостей [6, с. 20].

Встановлення мінливості ментальності вимагало з'ясування питання про причини цієї мінливості. Ж. Дюбі вважає причиною змін у ментальних установках ті катаклізми, які переживає суспільство. Для нього, наприклад, таким фактором може виступати знаменита епідемія чуми 1348 р. Ж. Дюбі як історик культури звертає увагу, що після неї спостерігається процес обмирщення, європейці, крім стремління до небесного життя, все активніше прагнуть отримати насолоду в житті на землі [5, с. 223].

Для того, щоб зрозуміти методологію Дюбі, необхідно вчитатись в його дослідження, оскільки саме в них вона знаходить своє втілення. Головний об'єкт уваги Ж. Дюбі – історія середньовічної Франції, переважно XI-XII ст. Виступивши зі статтями по історії ментальності, він зосередив свою увагу на історії родини, споріднення, шлюбу і пов'язаних з ними уявлень і цінностей, а також на історії рицарства. На прикладі знаменитого рицаря Гійома Маршалла, Дюбі реконструює навколо нього світ рицарства, притаманну цьому світу систему цінностей і ритуалів, мистецтво війни й ритуалів; аналіз кодексу поведінки, категорій щедрості та васальної вірності дозволяє історикові вийти за межі традиційної біографії. На думку Ж. Дюбі історія ментальностей має бути і соціальною, і біографічною: вона так само, як і соціальна психологія покликана досліджувати стосунки між індивідом і середовищем, індивідом і групою. Історик уточнює, що мова йде не про середовище, а про середовища. Як ілюстративний матеріал, він порівнює двох хроністів XI ст. – Рауля Глабера і Хелгоуда. Будучи монахами, здобувши схожу релігійну освіту, обидва писали історію свого часу. Проте, їх твори виявились різними. Це пояснювалось не лише особливостями особистості кожного, а в більшій мірі специфікою культурного клімату, в якому проходило життя обох монахів-хроністів [6, с. 19].

Діапазон дослідницьких інтересів Дюбі цим не вичерпується. У великій мірі його цікавить художній розвиток середньовіччя, форми мистецтва, взяті не самі по собі, а в ширшому контексті ідеології та ментальності, співвідношення соціальних і духовних структур, взаємодія світу уявного зі світом дійсним. Суспільство живе не стільки у відповідності з об'єктивними умовами, скільки з тим образом і баченням світу, який воно створило для себе [2, с. 136-137].

Розширюючи коло своїх пошуків, Дюбі залишається переважно в одному періоді історії Франції – XI – початок XIII ст. Більше того, він підкреслює необхідність для історика більш суворо дотримуватись хронологічних рамок, вивіряти послідовність подій, оскільки пояснення, які не рахуються з плином історичного часу, можуть виявитись хибними [2, с. 138]. Це зауваження набуває особливого значення, якщо пам'ятати про те, що деякі представники «нової історичної науки» наполегливо заперечують будь-яке значення хронології та лінійного плину часу взагалі.

² Марк Блок (1886-1944) – французький історик, автор праць із західноєвропейського феодалізму, аграрних відносин у Франції, методології історії.

³ Фернан Бродель (1902-1985), історик, представник французької історіографічної школи.

Ж. Дюбі у своїх дослідженнях активно користувався марксистською термінологією. За спостереженням Гі Буа, коли читаєш роботи Ж. Дюбі, присвячені аналізу феодальної ідеології, інколи важко чітко встановити, що саме відділяє його від марксизму [3, с. 111]. За власним висловлюванням Дюбі, в марксизмі він бачить лише засіб наукового аналізу, «виключної евристичної ефективності». Історик зазначає, що в сучасній французькій історичній школі марксизм посідає значно більше місце, ніж прийнято вважати. Дюбі здебільшого використовує поняття не «феодального», а «сеньйоріального способу виробництва». Ця термінологічна поправка продиктована тим, що за феодалізму не стільки існував примат економіки над політикою, скільки політика домінувала над економікою. Вирішальною в соціальному житті була не власність на землю чи інші засоби виробництва, а влада пана над людьми; маючи цю владу, судову, політичну, воєнну, власник сеньйорії міг організувати експлуатацію селян. Зміни з розподілу і структурі влади відігравали суттєвішу, навіть більш вирішальну роль в розвитку суспільства в X-XI ст., ніж економіка. Якщо бути точним, то у середньовіччя мало що існувало відокремлено, економіка і політика, власність і влада – вони створювали нерозривну єдність. Саме у зв'язку з аналізом виробництва, власності, купівлі-продажу і споживання особливого значення набуває дослідження ментальностей [4, с. 76].

Ж. Дюбі знаходить неможливим пояснювати зміни в аграрному устрої і формах поселення одним лише розвитком виробничих сил. Так, наприклад, розчистка земель у просторах лісових масивах в XII ст. була блокована потребою знаті влаштовувати великі полювання для своїх васалів і прагненням монахів-цистерціанців сховати в «пушах» свої келії.

Проте історик не схильний бачити в середньовічній державі лише апарат примусу, що задовольняв потреби панівного класу; варто врахувати і те, що монархія виступала в ролі арбітра в конфлікті між феодалами і селянами, створюючи навколо себе ту соціальну групу, на яку могла спиратись. Щодо церкви, то вона начебто стояла над суспільством [2, с. 141-142].

Висновки Дюбі про те, що за «сеньйоріального способу виробництва» вирішальну роль відіграють не економічні, а міжособистісні і політичні відносини, навряд чи віддаляють його від К. Маркса, оскільки він, власне, не розуміє економіку тієї епохи вузько – за феодалізму вона є вираженням виробничих відносин. Проте французький історик не визнає детермінуючої ролі виробництва в історичному процесі. Державна влада у феодальному суспільстві не виражала інтересів панівного класу, а була силою, що вивисувалась над суспільством. Феодалізм – це «ансамбль ментальних установок і звичок», «стан духу», «психологічний комплекс» [3, с. 111].

Але вивчення ментальних установок приводить Ж. Дюбі до переконання, що саме вони, а не спосіб виробництва, відіграють головну роль у формуванні суспільного устрою. Вчений пояснює сутність феодального устрою через ментальні установки. Підхід Дюбі до свідомості, до ментальності скоріше соціогенний [Шенкао]. «В історії ментальності ми бачили необхідне доповнення до вивчення соціальної історії через її матеріальну підоснову» [8, с. 53].

Таким чином, вживання марксистської термінології не означає, що Ж. Дюбі досліджує історію у рамках марксистської концепції. З його точки зору саме ментальні установки, що склалися в середньовіччя, визначають спосіб виробництва і характер суспільства в цілому. Інакше кажучи, свідомість людини і його несвідоме формують той суспільний порядок, у якому живе людина.

Суспільства володіють унікальністю через ті ментальні установки, що лежать у його основі. Можна говорити про схожі, але не однакові форми власності, схожі, але не однакові форми взаємовідносин між керуючими і керованими, схожі, але не однакові взаємовідносини всередині правлячого класу.

Ментальні установки формуються у взаємозв'язку з існуючим реально економічним, соціальним, культурним оточенням. Але, Ж. Дюбі звертає увагу, що нерідко суспільство живе не стільки у відповідності з реальною обстановкою, «скільки у відповідності з тим образом чи баченням світу, який воно для себе створило» [2, с. 136]. Історик демонструє цей процес на прикладі об'єднання знаті й рицарів у єдину замкнену групу під впливом етики воєнної честі, що від початку притаманна лише рицарству [9, с. 123].

Однією з центральних проблем, які досліджує Ж. Дюбі, є вчення про троїсту будову суспільства – *oratores, bellatores, laboratores*. Він малює ту специфічну соціально-політичну ситуацію в Північній Франції, де в першій третині XI ст. було чітко сформульовано вчення Адальбероном Ланським і Герардом Камбрейським. Згідно з цим вченням представники різних класів і станів суспільства – духовенство, рицарство, селянство – мають перебувати в соціальній гармонії на благо цілого. Ж. Дюбі подає глибокий і всебічний аналіз цієї теорії, пов'язуючи її із загальною для індоевропейських народів «трифункціональної ідеології» (за Жоржем Дюмезілем⁴). Згідно з думками Ж. Дюмезіля, ця загальноєвропейська «ідеологія» являла собою комплекс міфів, ритуалів, епічних сказань, релігійних і магічних вірувань, і кожна з трьох функцій втілювалась в образах богів, монархів, в інститутах та соціальних структурах. Якщо припустити, що середньовічна західноєвропейська трифункціональна теорія дійсно пов'язана з «індоевропейською ідеологією», то

⁴ Жорж Дюмезіль (1898-1986) – французький філолог і міфолог, автор «теорії трьох функцій».

перш ніж стати ідеологією в прямому сенсі, вона мала бути предметом міфологічного осмислення. Дюбі цієї попередньої стадії не виявляє; ймовірно, її неможливо відшукати в збережених пам'ятках.

У своєму дослідженні Дюбі не тільки намагається віднайти далекі корені трифункціонального вчення, а й виявити той конкретний соціальний, політичний та ідеологічний контекст, в якому сформувався і поширювався теорії Адальберона й Герарда.

Образ суспільства у вигляді трифункціональної схеми, з одного боку, виразив бачення соціальної дійсності представниками церковної еліти, з іншого ж боку, був використаний ними з певною соціально-політичною й ідеологічною метою. «Уявне» переплітається з дійсним і бере участь у функціонуванні соціального устрою – така провідна ідея Дюбі. Більше того, в XIII ст. ця ідеальна схема знаходить своє матеріальне втілення в державних інституціях – тристановій монархії [2, с. 146-148].

Ця схема, на думку Дюбі, мала виправдати сеньйоріальну експлуатацію і – у відповідь на потрясіння класових бар'єрів селянських виступів і сектами єретиків – вселити масам думку про боговизначеність існуючих порядків та необхідність їх прийняття. Вчення, на думку дослідника, було відповіддю на загострення соціальної боротьби селянства в першій половині XI ст.

Зміцнення «сеньйоріального способу виробництва» в період економічного розвитку після «феодальної революції» X-XI ст. стало основою для швидких, раптових змін у сфері ідей. Змінюється спосіб виробництва і характер влади, а слідом за ними йде інтенсифікація сільськогосподарської праці. Після 1000 року тягар матеріального утримання суспільства покладається не на рабів, а на селян. Одночасно формується рицарство, і соціальний розрив між селянами, з одного боку, і воїнами-рицарями й духовенством, з іншого, збільшується. Цей процес досягає зрілості в період між 1020 і 1030 рр. Викликані цим зміни в соціальних відносинах і зростання ересі, що загрожували встановленому порядку, і стали, на думку Дюбі, причиною «консервативної» позиції єпископів Адальберона і Герарда, яка ідеологічно втілюється у трифункціональному вченні [2, с. 148-149]. На пізньому етапі, в XIII ст., ця ідея соціальної гармонії з області «уявного» і «мрій» переміщується в область соціально-політичних інститутів: *ordines* стають станами [3, с. 113].

Структура французького суспільства початку XI ст. не відповідала ідеальним схемам єпископів, була складніша і запутаніша. На думку А. Гуревича⁵, вчення про трифункціональний поділ суспільства добре виражає свого роду «соціологічну модель» феодалізму. Це суспільство було значно складнішим за своїм складом, ніж його малювали Герард чи Адальберон, і насправді будувалося на розподілі соціальних функцій. Тож

справа не тільки в ілюзії, а і в достатньо глибокому розумінні теологами природи суспільства, до якого вони належали [2, с. 149-150].

Пояснити характер ментальності Ж. Дюбі намагається через систему соціальних зв'язків чи через систему влади і служіння – тієї самої ідеї, якій підкорені економічні відносини у феодальному суспільстві. Поняття «служіння» «вважалось найпершим» [5, с. 160] у відносинах між людьми від простого слуги до короля. Воно поєднувало аспекти соціальні й релігійні з аспектами ментальними, емоційними, і тому воно поширювалось навіть на поезію трубадурів. Підкреслюючи, що феодалізм є спосіб виробництва, і система відносин залежності, і специфічна військова організація панівного класу, – глибоко і всебічно все це вивчивши, Дюбі у свій час висловив думку: «Феодалізм – це середньовічний тип ментальності», «*disposition d'esprit*» [2, с. 151]. Кожен індивід та кожен суспільний прошарок існують не самі по собі і не заради самих себе – вони мислимі лише як компоненти соціального мікрокосму. Саме тому Дюбі формулює як домінанти феодального поняття служіння і влади одним із провідних методологічних принципів [4, с. 78].

Бо феодальна ментальність, що пронизує всі аспекти суспільних відносин, від виробничих до сімейних та від юридичних до художніх, визначала історичну індивідуальність західноєвропейського середньовічного суспільства. Унікальною в історії була специфічна природа етики, системи цінностей і ментальності, пов'язана з принципом служіння, яке не перетворювало нижчого в раба чи холопа і залишало місце для розвитку особистості. Якщо феодалізм неможливо, звичайно, зводити до ментальності (а Дюбі далекий від подібної тенденції), то разом з тим його неможливо й зрозуміти, не прийнявши в повній мірі особливостей ментальностей середньовічних західноєвропейців.

А. Я. Гуревич не погоджується з думкою Дюбі про те, що ідеологи панівного класу свідомо створили теорію, за допомогою якої намагались пом'якшити соціальні протиріччя, та відкидає наявність зв'язку між трифункціональною схемою і церковним рухом за утвердження «Божого миру», полемікою клоніців й боротьбою з ересями [2, с. 150-152].

Основні праці Дюбі (після аграрних досліджень) присвячені історії рицарства і аристократів. Проблеми інших прошарків, особливо простолюдинів, його не цікавлять. Ж. Дюбі зазначає, що історична пам'ять селективна, при відборі значна кількість інформації відсівається. Стосовно життя селян в XI і XII ст. вдається дізнатись небагато. І тому про становище жінок, про шлюб, стосунки споріднення чи про сексуальність того періоду можна запитувати, власне, лише вищу аристократію.

Відзначаючи відсутність у Дюбі уваги до нижчих прошарків суспільства, А. Гуревич зазначає, що все ж таки існують такі категорії джерел, які могли б немало розповісти про картину світу, ментальність простолюдини раннього середньовіччя [2, с. 157-158].

⁵ Арон Якович Гуревич (1924-2006) – російський радянський історик, медієвіст, культуролог.

На відміну від Ле Гоффа⁶, Ж.Дюбі проблемою «народної» культури не займається. Мало того, він вважає цю проблему штучною. Відсутність джерел народного походження робить неможливим дістати і пізнати свідомість простого люду. Інтереси історика при вивченні середньовічної культури обмежуються вищим станом, двором монарха, церковною та рицарською елітою. Культурні моделі, що створювались в цьому середовищі або для нього, поширювались і вульгаризувались в інших шарах суспільства, яким Дюбі, як здається, відмовляє в культурній автономії. А. Гуревич відзначає неправоту Дюбі в цьому питанні. Визнаючи, що історик-медієвіст не володіє джерелами прямо від селян, проте існують надійні засоби вичленування даних про настрої, погляди і установки простого люду з пам'яток від духовенства. Як приклад наводиться праця Е. Ле Руа Ладюрі «Монтайю». Сам А. Гуревич припускає, що основу культурного і релігійного розвитку Заходу становив діалог-конфлікт обох традицій, які постійно взаємодіяли і протистояли одна одній; правильно зрозуміти їх можна тільки при співвіднесенні. Ймовірно, навіть прогресивна феодальна стратифікація суспільства не знищила відомої спільності ментальності і основних культурних форм, які в різній інтерпретації, яка визначалась соціальною приналежністю, рівнем освіти мірою засвоєння основ християнського віровчення та іншими факторами, були надбанням всіх членів суспільства. Дюбі висував припущення, що обидві культурні традиції не відділяли еліту від народу і що їх можна віднайти у свідомості кожного індивіда. Приймаючи цю тезу, стає зрозумілим, що навряд чи ідеї про троїсту будову суспільства були результатом «теоретиків» середньовіччя – скоріш за все вона була присутня в усіх складових колективної свідомості [3, с. 115-116].

Дюбі стверджує: «що таке народ» – не зрозуміло. Він виходить з впевненості, що «народ» не здатен виробити «культуру», не маючи для цього інтелектуальних чи матеріальних засобів. Культура виникала лише поблизу джерел влади, навколо правителів. Потім вона могла знайти відгук в нижчих прошарках суспільства; так відбувалась вульгаризація аристократичних моделей та їх асиміляція іншими станами суспільства. Хоча Дюбі й визнає, що культурні моделі могли поширюватись не лише «згори до низу», а й горизонтально і навіть в якійсь мірі «знизу до гори», на його думку, в селі в цьому плані нічого не відбувалось; вона відсутня на горизонті його досліджені культури.

«Між історією художніх пам'ятників й іншою історією, історією сільськогосподарського виробництва, ярмарків, монет, політичною історією тощо, існує певне співвідношення, до усвідомлення якого має прагнути той, хто бажає усвідомити сенс цих пам'ятників». Визнаючи складність виявлення

«істинних взаємозв'язків – складних і вельми заплутаних – між структурами цивілізації та їх еволюцією, з одного боку, і подіями, якими є зародження, розквіт і замирання того чи іншого стилю – з іншого», він все ж таки вважає можливим. Своє завдання Дюбі формулює так «виявити певну співзвучність між ідеями..., формами, в яких втілювались ці ідеї..., і, врешті-решт, міфами, що оточували ці ідеї та форми» [11, с. 6-7]. Поставлене перед собою завдання Дюбі розкриває у дослідженнях «Святий Бернард: цистерціанське мистецтво» і «Доба соборів: Мистецтво та суспільство 980-1420 років». В останній згаданій роботі історик називає три центри розвитку культури, що послідовно змінювали один одного: в період між 980 і 1130 рр. це був монастир, в період 1130-1280 рр. – собор, у період 1280 і 1420 рр. – королівський, княжий палац.

Можна погодитись з твердженням Дюбі, що романське мистецтво було більш аристократичним і символічним, ніж готичне, і що в силу своїх особливостей стояло далі від народу; романське мистецтво було монашеським, готика ж була тісно пов'язана з містом [2, с. 160].

Коло інтересів Дюбі доволі широке, і шлях його в науці, за його ж зауваженням, здається ланцюгом випадковостей, сторонньому спостерігачу постає у вигляді поступового розширення історичного бачення: від історії економіки – до історії соціальних відносин – до історії культури, систем цінностей, ментальностей і художньої уяви – до осягнення соціально-культурної цілісності. При цьому читач спостерігає не просто зміну тем і сюжетів, а заглиблення в той самий предмет дослідження: суспільство розглядається з різних пунктів спостереження, і погляд історика все далі проникає в його структуру. До намірів Дюбі входить комплексне охоплення соціальних і економічних відносин й «координований» з ними феноменів духовної культури. Наприклад, в книзі «Святий Бернард. Цистерціанське мистецтво» він вивчає зв'язок між спіритуальністю й етикою монахів та їх господарською практикою, разом з тим намагається включити до аналізу й особливості мистецтва і архітектури ордена Бернарда Клервоського. Цією ж ідеєю синтезу пронизана і «Доба соборів».

При дослідженні сім'ї, шлюбу і становища жінки у Франції протягом X-XII ст. («Рицар, жінка і священник») ці корінні форми людських стосунків виступають у зв'язку з відносинами власності, правами наслідування, з соціальною, церковною і політичною системами. Історик доводить, що матримоніальна політика королів і знаті диктувалась суперечливою системою цінностей, яка вимагала як релігійного порядку, так і матеріальні й династичні інтереси. Дослідження шлюбу і жінки варто розглядати у зв'язку з інтересом Дюбі до структури і мутацій феодального суспільства [3, с. 102, с. 127]. І знову історик обмежує свої спостереження лише благородними – королями, князями, рицарями; ймовірно, що в середовищі

⁶ Жак Ле Гофф (нар. 1924) – французький історик-медієвіст.

жителів сіл та міст шлюбні звичаї і ритуали були іншими. В кінцевому результаті вивчення шлюбу і сім'ї дає французькому досліднику розглядати питання про те, як функціонувало феодальне суспільство, оскільки у шлюбно-сімейних зв'язках увіковичували себе структури, що його визначали. На шлюбі будувались системи споріднення і все суспільство. «Шлюб являв собою наріжний камінь склепіння соціальної будови», і тому історик не в змозі зрозуміти природу феодалізму, якщо він не знає тих норм, у відповідності з якими рицар укладав шлюб». Дюбі простежує зміни, які пережив шлюб, в їх широкій зумовленості різноманітними факторами, не вимокремлюючи яких-небудь вирішальних моментів. За «феодальної революції» кінця IX – поч. XI ст. шлюб відіграв роль важливого засобу формування сеньйоріальних союзів. Дюбі віддає перевагу поняттю кореляції, ніж поняттю причинності. Проте разом з тим в цьому дослідженні неважко знайти далеко не нову ідею про залежність уявлень від зрушень в економічному устрої суспільства. Дві моделі шлюбу, церковна і світська, аристократична в їх змінному стані виявляються епіфеноменами глибинних соціально-економічних основ суспільства [2, с. 164-166.]

Як бачимо, Дюбі продовжує хвилювати питання про те, як пов'язати історію ментальностей з іншою історією. Ще однією роботою, яка має перед собою таке завдання, є «Бувінська неділя». 27 липня 1214 р. – один з «днів, що створили Францію». Битва при Бувіні розглядається Дюбі як точка, з якої зручно споглядати соціологію війни на початку XIII ст., як вузол, в який автор збирає найрізноманітніші аспекти феодального суспільства,

від рицарської етики до колективної пам'яті. Тим самим політична подія стає проявом соціальної структури, в якому фокусується її сутність. За зізнанням Дюбі, його цікавила не стільки сама політична подія, добре відома, скільки сприйняття її середньовічними істориками, те, як її реконструювали, чи, як висловлюється автор, «створювали». Іншими словами, ми маємо справу, власне не з історією подій, а з історією ментальностей [3, с. 121–122].

Таким чином, у результаті наукових розробок Ж.Дюбі вивчення ментальностей набуває рис систематичних досліджень. У ментальності виділяють структурні елементи, рівні тощо, хоча за ментальністю, як і раніше, зберігається така риса як розпливчатість, відсутність чітких контурів. Але на допомогу історико-психологічним дослідженням приходять кількісні дослідження. У решті-решт, дослідження ментальності стає більш об'єктивним. За самою ментальністю закріплюється визначальна роль у формуванні суспільного устрою.

Це, тим не менше, не заважає враховувати при вивченні ментальності впливу на її формування економічних, соціальних, природних умов. У наслідку історичний процес постає як результат взаємодій ментальних установок і матеріального життя. Вважаючи за необхідне пов'язати всі історії, Дюбі тим не менше, стверджує, що «без вивчення ментальних установок неможливо створити тотальну історію суспільства». Історія ментальностей має «просякнути» собою соціальну історію, і не будучи вже прив'язаною до однієї лише економіки, стане в результаті багатшою і глибшою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бессмертный Ю. Л. Прошьясь с мэтром: Памяти Жоржа Дюби / Ю. Л. Бессмертный // Одиссей: Человек в истории. – 1996. – С. 224–227.
2. РАН. Ин-т всеобщ. истории. – М.: Наука, 1998. – 1997: Культурная история социального / Отв. ред. А. Я. Гуревич. – С. 370–375.
3. Гуревич А. Я. Исторический синтез и школа «Анналов» / А. Я. Гуревич – М.: «Индрик», 1993. – 328 с.
4. Гуревич А. Я. «Новая историческая наука» во Франции: достижения и трудности (критические заметки медиевиста) / А. Я. Гуревич // История и историки'1981. – М.: Наука, 1985. – С. 99–127.
5. Добролюбський А. О. Нарис історії «Нової історичної науки»: [підручник] / А. О. Добролюбський, С. С. Мохненко, Ю. А. Добролюбська. – Одеса-Херсон, 2001. – Видання третє, доповнене та перероблене. – 194 с.
6. Дюби Ж. Европа в средние века / Жорж Дюби. Пер. с фр. – Смоленск: Полиграмма, 1994. – 318 с.
7. Дюби Ж. История ментальностей / Ж. Дюби // История ментальностей, историческая антропология. Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. – М.: Рос. гос. гуманитарн. ун-т, 1996 // Режим доступа: http://book-read.ru/libbok_99215.html.
8. Дюби Ж. Наслаждение историка / Жорж Дюби // Французский ежегодник'2002. – М.: Наука, 2002 // Режим доступа: <http://annuaire-fr.narod.ru/statji/Dubi-2002.html>.
9. Дюби Ж. Развитие исторических исследований во Франции после 1950 года / Жорж Дюби // Одиссей. Человек в истории. 1991. – М.: Наука, 1991. – С. 48-59.
10. Сапрова О. В. Философия исторического познания в трудах школы «Анналов» (Франция, 1929-1994): дис. канд. филос. наук: 09.00.03 / Ольга Васильевна Сапрова. – Екатеринбург, 2004. – 162 с.
11. Семенов Ю. И. Философия истории (Общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней) / Ю. И. Семенов. – М.: «Современные тетради», 2003. – 776 с.
12. Харитонович Д. Э. Жорж Дюби – историк средневекового искусства / Д. Э. Харитонович // Дюби Ж. Время соборов: Искусство и общество 980-1420 годов / Пер. с фр. М. Ю. Рожновой, О. Е. Ивановой, коммент. Д. Э. Харитоновича. – М.: Ладомир, 2002. – С. 5–31.
13. Шенкао М. А. Основы философской танатологии / М. А. Шенкао.. – Черкесск: КЧТИ, 2002. – 252 с. // Режим доступа: http://society.polbu.ru/shenkaio_tanatologii/ch02_all.html.

Рецензенти: д.і.н., проф. О. П. Тригуб, д.і.н., проф. Є. Г. Сінкевич.

© Господаренко Оксана Валеріївна, 2011

Стаття надійшла до редколегії 07 листопада 2011 р.